

**Кіруемая лексікаграфічная праца студэнтаў
як метада навучання спецыяльнай лексіцы**

Т.Я. Шэмет

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі

Навучанне лексіцы, якая ўжываецца ў розных галінах вытворчай і працоўнай дзейнасці грамадства, з'яўляецца неад'емнай часткай вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”. Дадзены курс прадугледжвае азнаямленне з рознымі разрадамі *спецыяльнай лексікі: тэрмінамі, наменклатурнымі назвамі, прафесіяналізмамі, жарганізмамі*. Тэрміналагічнае спалучэнне *прафесійная лексіка* ў назве курса, відавочна, ужыта памылкова, паколькі ў лінгвістычных крыніцах яно падаецца як сінонім да тэрміна *прафесіяналізмы* і называе ‘сукупнасць слоў, узятых з агульнага абароту, экспрэсіўна пераасэнсаваных, перайначаных прадстаўнікамі тых ці іншых прафесій’ [1, с. 43]; [2, с. 396]. Паняцці *спецыяльная лексіка* і *прафесійная лексіка* суадносяцца як рода-відавоя. І калі родавае паняцце (*спецыяльная лексіка*) карэктна адлюстроўвае скіраванасць вучэбнай дысцыпліны на лексіку, звязаную з рознымі галінамі вытворчай дзейнасці, то гэтага нельга сказаць пра вынесенае ў яе назву відавояе паняцце.

Рабочая вучэбная праграма дысцыпліны для студэнтаў БНТУ прадугледжвае такі від кіруемай самастойнай працы студэнтаў, як укладанне тэрміналагічных міні-слоўнікаў па спецыяльнасці. Абгрунтаванасць і мэтазгоднасць такой працы не выклікаюць сумненняў. Па-першае, адной з задач навучання ў межах дадзенай дысцыпліны з'яўляецца знаёмства з асноўнымі лексікаграфічнымі крыніцамі беларускай мовы, у тым ліку з існуючымі тэрміналагічнымі

слоўнікамі (тэма “Лексічная сістэма беларускай мовы”), без выкарыстання якіх немагчыма якасна выканаць пастаўленую задачу. Па-другое, укладанне міні-слоўніка ўяўляе сабой адзін з найбольш эфектыўных метадаў навучання спецыяльнай лексіцы ў межах праграмнай тэмы “Беларуская навуковая тэрміналогія”. Эфектыўнасць такой працы павышаецца, калі перад студэнтамі ставіцца дадатковая задача прывесці ў слоўніку азначэнні тых тэрмінаў, якія ім незразумелыя ці малазразумелыя, адпаведна павялічваецца ступень асэнсаванасці, удумлівасці ў ходзе выканання задання. Пры гэтым нярэдка ад студэнтаў патрабуецца дадатковая праца па перакладзе азначэнняў з рускай мовы на беларускую і, як вынік, удасканальваюцца навыкі перакладу з улікам стылістычнай прыналежнасці і асаблівасцей лексікаграматычнай будовы тэксту. Па-трэцяе, студэнты на практыцы спасцігаюць некаторыя прынцыпы і алгарытмы лексікаграфічнай працы, што не можа не спрыяць лепшаму ўсведамленню імі ролі слоўнікаў у жыцці грамадства, а значыць, фарміраванню больш высокага культурнага ўзроўню.

Азнаямленне студэнтаў з прынцыпамі лексікаграфічнай працы прадугледжвае наступныя аспекты: 1) знаёмства з традыцыямі ўкладання слоўнікаў і разуменне важнасці пераемнасці; 2) выпрацоўка канцэпцыі слоўніка (вызначэнне тыпу, аб’ёму слоўніка, іншых лексікаграфічных параметраў); 3) усведамленне ролі суб’ектыўнага фактару пры ўкладанні слоўнікаў (як пры адборы лексічных адзінак, так і ў выбары спосабу іх падачы); 4) рэалізацыя прынцыпу нарматыўнасці пры адборы і падачы лексікі; 5) усведамленне прынцыпу адноснасці лексікаграфічнага апісання і інш. [3].

Студэнтам можа быць прапанаваны наступны алгарытм працы над двухмоўным (руска-беларускім) тэрміналагічным слоўнікам з элементамі тлумачальнага слоўніка:

1) адбор лексічных адзінак, якія маюць дачыненне да

абранай студэнтамі спецыяльнасці;

2) аналіз дадзеных лексічных адзінак паводле іх прыналежнасці да тэрмінаў (агульнанавуковых і вузкаспецыяльных), наменклатурных назваў, прафесіяналізмаў, жарганізмаў і выключэнне са слоўнікавага рэестра лексікі апошніх двух відаў (уключэнне студэнтамі ў тэрміналагічны слоўнік наменклатурных адзінак можна лічыць дапушчальным з прычыны таго, што размежаванне тэрмінаў і номенаў з'яўляецца адной з дыскусійных тэарэтычных праблем сучаснай лінгвістыкі);

3) пераклад дадзеных лексічных адзінак з рускай мовы на беларускую з дапамогай тэрміналагічных слоўнікаў (Русско-белорусский политехнический словарь : В 2 т. / НАН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа ; под ред. И.Л. Буряк [и др.]. – Минск : Беларуская навука, 1997–1998; Костюкович, Н.Н. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / Н.Н. Костюкович, В.В. Люштик, В.К. Щербин; под ред. Н.Н. Костюковича. – Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 1995; і інш.);

4) праверка перакладу па арфаграфічных слоўніках, выддзеных у адпаведнасці з апошняй рэдакцыяй беларускага правапісу;

5) тлумачэнне па-беларуску (азначэнне) тых лексічных адзінак, значэнне якіх студэнту невядомае або недастаткова добра ім засвоенае;

6) работа над памылкамі (пасля праверкі слоўніка выкладчыкам).

Можна вылучыць рад тыповых праблем, якія непазбежна ўзнікаюць у ходзе выканання дадзенай працы. Так, большасць студэнтаў імкнецца ігнараваць патрабаванне карыстацца прапанаванымі ім друкаванымі лексікаграфічнымі выданнямі, стабільна аддаючы перавагу інтэрнэт-рэсурсам, назваць якія звычайна не могуць і на якія ў радзе выпадкаў немагчыма

спаслацца як на надзейную крыніцу лінгвістычнай інфармацыі. У выніку ўзнікаюць шматлікія лексічныя і арфаграфічныя памылкі, якія патрабуюць выпраўлення. Паколькі вырашыць праблему, забараніўшы пошук інфармацыі ў інтэрнэце, на сённяшні дзень немагчыма і немэтазгодна, мае сэнс папярэдне знаёміць студэнтаў з тымі інтэрнэт-рэсурсамі, якія створаны на базе існуючых нарматыўных слоўнікаў (напрыклад, slounik.org, skarnik.by, gv-blr.com і пад.).

Яшчэ адна праблема звязана з магчымасцямі шырокага тыражыравання (раздрукоўкі, ксеракапіравання) работы, выкананай у выглядзе электроннага дакумента. Для таго, каб папярэдзіць з'яўленне вялікай колькасці аднолькавых слоўнікаў з абсалютна аднолькавымі памылкамі, падаецца мэтазгодным патрабаваць ад студэнтаў выканання гэтай працы выключна ў рукапісным варыянце. У такім выпадку можна быць упэўненым, што кожны студэнт, нават той, хто ігнараваў патрабаванне самастойнасці пры выкананні дадзенага задання, хаця б у некаторай ступені азнаёміўся з лексічнымі адзінкамі, якія ўвайшлі ў слоўніковы рэестр, і варыянтамі іх перакладу на беларускую мову.

У практыцы выкладання курса “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” намі былі апрабаваны два спосабы арганізацыі працы студэнтаў па ўкладанні міні-слоўнікаў: 1) самастойная праца кожнага студэнта над зместам тэрміналагічнага слоўніка аб'ёмам не менш за 50 лексічных адзінак; 2) калектыўная праца па стварэнні тэрміналагічнага слоўніка, агульны аб'ём якога вар'іруецца ў залежнасці ад колькасці студэнтаў у групе.

Рэалізацыя першага падыходу спрыяе засваенню спецыяльнай лексікі толькі ў тым выпадку, калі студэнт адказна ставіцца да выканання дадзенай працы. Асноўныя праблемы звычайна звязаны з немагчымасцю ажыццяўлення кантролю ў ходзе выканання задання. У выніку, да мінімуму

звездена зваротная сувязь з боку выкладчыка, які ацэньвае толькі вынік працы, прымае рашэнне аб тым, залічыць яе выкананне студэнту або не залічыць.

Адзначаная праблема здымаецца пры рэалізацыі другога падыходу. Калектыўнае выкананне прадугледжвае такую арганізацыю працы, пры якой кожны студэнт на працягу семестра рыхтуе 5 (+2) тэрмінаў/наменклатурных адзінак і прадстаўляе іх на занятках. Пры гэтым непазбежна ўзнікае абмеркаванне абраных лексічных адзінак, якое тычыцца мэтазгоднасці/немэтазгоднасці ўключэння іх у слоўнікавы рэестр, а гэта, у сваю чаргу, напрамую залежыць ад адпаведнасці/неадпаведнасці іх абранай спецыяльнасці, прыналежнасці/непрыналежнасці да тэрмінаў/наменклатуры, асаблівасцей перакладу на беларускую мову і інш. Такім чынам ажыццяўляецца максімальная эфектыўная зваротная сувязь, паступова, на працягу цэлага семестра, фарміруюцца і замацоўваюцца навыкі лексікаграфічнай працы, гарантавана забяспечваецца ўклад кожнага студэнта ў выкананне працы. На заключным этапе ад студэнтаў патрабуецца аформіць канчатковы варыянт міні-слоўніка, упарадкаваўшы лексічныя адзінкі па алфавіце. Пры гэтым ажыццяўляецца рэвізія назапашанага лексічнага матэрыялу, агульная колькасць якога напрамую залежыць ад колькасці студэнтаў у групе (напрыклад, калі ў групе 20 чалавек, колькасць слоў у рэестры складае 100 адзінак). Пры рэалізацыі такога падыходу ад кожнага навучэнца патрабуюцца мінімальныя, але ўважлівыя адносіны да справы, а агульны вынік працы атрымліваецца больш важкі і ўсвядомлены ў параўнанні з тым, які дасягаецца пры першым спосабе арганізацыі працы.

На розных этапах выканання задання, у тым ліку на заключным этапе, студэнты робяць рознага роду памылкі (часцей за ўсё лексічныя, лексіка-семантычныя, арфаграфічныя, а таксама лексікаграфічныя, звязаныя з парушэннем алфавітнага парадку і іншымі адступленнямі ад

узгодненых параметраў укладання слоўніка). Асноўнымі фактарамі, якія, паводле назіранняў, прыводзяць да ўзнікнення памылак, з'яўляюцца наступныя:

1) ігнараванне некаторымі студэнтамі лексікаграфічных крыніц, саманадзейнае спадзяванне пры выкананні перакладу на ўласную моўную кампетэнцыю;

2) выкарыстанне ненадзейных крыніц лінгвістычнай інфармацыі, сярод іх могуць быць як кніжныя, так і электронныя выданні, у якіх адлюстравана пэўная аўтарская канцэпцыя, адрозная ад афіцыйна прынятай (напрыклад, у некаторых прапануецца спроба адраджэння ў сучаснай моўнай практыцы тых тэрмінаў, што былі ўведзены ва ўжытак у пачатку XX ст., але не замацаваліся ў мове), або прадстаўлена няпоўная, недастаткова правяраная, не прыведзеная ў сістэму інфармацыя, да таго ж нярэдка пададзеная з вялікай колькасцю арфаграфічных памылак;

3) выкарыстанне слоўнікаў агульнай лексікі (нетэрміналагічных), у якіх падаюцца розныя варыянты перакладу лексем у залежнасці ад іх семантыкі і сферы ўжывання, у сувязі з чым перад студэнтамі паўстае праблема выбару перакладной лексемы, і вырашыць гэту праблему атрымаваецца далёка не ў кожнага, што прыводзіць да ўключэння ў слоўнік нетэрміналагічных лексем;

4) няўважлівасць, безадказнае стаўленне да выканання задання і інш.

Навучанне лексіцы патрабуе ад выкладчыкаў выкарыстання вялікага арсеналу метадаў, прыёмаў і сродкаў, закранае праблемы колькасці засвоеных лексічных адзінак і якасці іх засваення, а таксама многія іншыя пытанні. Навучанне спецыяльнай лексіцы мае сваю спецыфіку ў параўнанні з навучаннем лексіцы агульнага ўжытку, яго немагчыма ажыццяўляць без апоры на тэксты навуковага стылю, у якіх дадзеныя лексічныя адзінкі кантэкстуальна прадстаўленыя. Выкарыстанне студэнтамі міні-слоўніка ў час

працы па перакладзе навуковых тэкстаў спрыяе лепшаму засваенню імі слоўнікавых лексічных адзінак, фарміруе ў іх уменне прымяняць атрыманыя тэарэтычныя веды ў рэальным вусным і пісьмовым маўленні, што з'яўляецца перадумовай паспяховай камунікацыі на беларускай мове ў розных вытворчых сферах.

Літаратура

1. Жеребило, Т.В. Термины и понятия лингвистики: Лексика. Лексикология. Фразеология. Лексикография: Словарь-справочник / Т.В. Жеребило. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2011. – 128 с.

2. Розенталь, Д.Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – Минск: Оникс, Мир и Образование, Харвест, 2008. – 624 с.

3. Савіцкая, І.І. Беларуская лексікаграфія: гісторыя і сучаснасць: вуч.-метад. комплекс. – Мінск : БДУ, 2011. – 38 с.